

УДК378:37.032

В.А. Копетчук,

кандидат педагогічних наук, викладач,
(Житомирський інституту медсестринства, м. Житомир)

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПОЛІЕТНІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті проаналізовано науково-педагогічну літературу з проблеми поліетнічного середовища в сучасній системі освіти, визначено основні підходи до його формування, складові поліетнічного виховання та полікультурної освіти. Розглянуто поняття патріотизму, толерантності, охарактеризовано функції міжнаціонального спілкування.

Ключові слова: поліетнічне середовище, поліетнічне виховання, полікультурна освіта, національна самосвідомість, патріотизм.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток інтеграційних процесів сучасного світу ініціює формування громадянина, здатного до відродження, збереження та примноження цінностей вітчизняної та світової культури. В умовах сучасної освітньої ситуації, для якої характерне посилення етнізації змісту освіти, актуальною проблемою є полікультурне виховання дітей і молоді. Так, у Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)» особливу увагу надано формуванню в них шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій всіх народів, що населяють Україну; зроблено акцент на вихованні особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, підготовлена до життєдіяльності у динамічному світі [3]. У цьому зв'язку створення поліетнічного середовища сприятиме формуванню в молоді як етнічної ідентичності, так і розуміння культурних відмінностей між людьми. Коректність вирішення цих проблем передбачає високий ступінь толерантності, готовності до міжкультурного діалогу та співробітництва [4].

Тому **метою статті** є проаналізувати науково-педагогічну літературу, яка розкриває теоретичні положення, методичні прийоми та засоби створення сприятливого поліетнічного середовища для формування толерантності в дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури та основних державних документів України дає можливість стверджувати, що вирішення проблеми освіти в поліетнічному соціумі значною мірою визначається реалізацією в педагогічному процесі особистісно-діяльнісного підходу, згідно з яким особистість громадянина, з одного боку, формується за умови його реальної діяльності, коли апробовуються, перевіряються на практиці відповідні етнокультурні вміння та цінності. З іншого боку, центральною ланкою освітнього процесу є інтереси, потреби, можливості, права кожної людини, її суверенітет [3].

Вивчення та аналіз сучасних науково-педагогічних праць дає підстави розглядати педагогічні проблеми становлення поліетнічного суспільства як цілісний, багаторівневий, ієрархічний, взаємозалежний, детермінований, відкритий процес у його постійному розвитку й саморозвитку. Інакше кажучи, однією з важливих умов розгляду цієї проблеми виступає системний підхід. В цьому разі він є підґрунтям для організації та впровадження в практику етнокультурної компетентності населення в умовах поліетнічного середовища. Тому в науково-педагогічній літературі поліетнічне середовище розглядають в основному як соціальне оточення, що складається з представників різних етнічних груп та націй, які компактно мешкають на певній території [1].

У результаті аналізу наукових джерел також виявлені основні концепції полікультурної освіти. Вони знаходять своє визнання в педагогічних теоріях, міжнародних документах, пов'язаних з проблемами культури та освіти. З'ясовано, що в зарубіжних джерелах термін «education» розглядається як результат навчання та виховання, тобто як єдиний процес. Тому терміни полікультурна освіта та полікультурне виховання в педагогіці вживаються як синонімічні. Найпоширенішими в світовій педагогіці підходи до розуміння сутності полікультурного виховання й освіти є: аккультураційний, де під полікультурною освітою розуміють поліетнічну освіту, пов'язану з нормалізацією стосунків між етнічно різними групами та індивідами (Ю. Босс-Ньюнінг, Ю. Зандфукс, А. Соннер) [7]; діалоговий, що базується на діалогічності відносин різних культур, на ідеях відкритості, толерантності, культурного плюралізму, що охоплює виховання культури міжнаціональних стосунків шляхом розкриття культурних досягнень інших народів та оволодіння ними (М. Бахтін, Л. Баткін, М. Каган, П. Гайденко, В. Біблер, З. Гасанов, Є. Тарасов, Ю. Сорокін, Дж. Померін, М. Хохман, М. Крюгер-Потратц) [2]; соціально-психологічний підхід розглядає полікультурне виховання як особливий спосіб формування певних соціально-настановчих та ціннісно-орієнтованих нахилів, комунікативних та емпатійних умінь, які дозволяють особистості здійснювати інтенсивну міжкультурну взаємодію, розуміння інших культур, виявляти толерантність щодо їх носіїв (Дж. Бенкс, А. Джуринський, Г. Дмитрієв, В. Єршов, О. Ковальчук, І. Лощенова, В. Макаєв, М. Тайчинов) [9].

Аналіз наукових робіт філософсько-педагогічного спрямування свідчить, що важливою складовою соціального замовлення суспільства є формування в молоді патріотизму, громадянськості, толерантності [5].

Оволодіння такими цінностями та етнокультурними якостями значною мірою сприяє підвищенню продуктивності праці дітей і молоді. Це дає можливість удосконалити етнокультурні знання й вміння, сприяє посиленню мотивації, визначення цілей, вольових якостей, самооцінки. Формуючи таке етнокультурне середовище, ми формуємо в першу чергу, в молоді громадянський світогляд.

В «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» підкреслюється, що «...громадянськість є багатоаспектним поняттям. Це фундаментальна духовно-моральна якість, світоглядна й психологічна характеристика особистості, що має культурологічні засади. Такі характеристики громадянськості свідчать про визначальну роль світогляду особистості, на основі якого формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце в суспільстві, визначається обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною» [6, с. 2].

У процесі громадянського виховання, як зазначається в концепції, провідне місце належить освітній складовій, яка доповнюється і розширюється збереженням та збагаченням як українських культурно-історичних традицій, вихованням шанобливого ставлення до національних святинь української мови, так і до історії й культури всіх корінних народів і національних меншин, що проживають в Україні, та формуванням культури міжетнічних особистісних стосунків.

За таких умов, можна погодитись із твердженням, що на відміну від зарубіжних розвинених країн, де громадянське виховання майже повністю базується на політичній і правовій сфері громадянського суспільства, в Україні на сучасному етапі її розвитку громадянське виховання базується на морально-етичних засадах, тобто морально-етичні імперативи й цінності виступають головним критерієм сформованості громадянськості [5].

Праці науковців, присвячені вивченню проблеми громадянськості, патріотизму, культури міжетнічного спілкування, свідчать про досить значну роль формуванню національної самосвідомості в цьому процесі.

На думку дослідників (В. Заслуженюк, І. Ігнатенко, Т. Конькова, В. Присакар, К. Раковський та ін.) національна самосвідомість – це, насамперед, усвідомлення нацією самої себе, своїх інтересів і мети, і на цій основі – зіставлення з іншими народами [7].

Це визначення деякою мірою співзвучне з змістовою інтерпретацією поняття «етнічна свідомість», яке трактується як сукупність сприймань, уявлень і розуміння особливостей інших етнічних спільнот (О. Садохін, Н. Скворцов та ін.) [7].

Поряд з цим, етнологи (С. Токарев, О. Туркіна, Л. Шабаліна та ін.) розробили концепцію, згідно з якою в структурі етнічного середовища слід виділяти таку якість особистості, як етнологічна самосвідомість [9].

Цей концептуальний підхід покладено в основу розробки української національної освіти, зміст якої, за переконанням Г. Філіпчука, має орієнтуватися на дві тенденції – розвиток національного характеру, способу мислення, розуміння історії, національного егоцентризму та формування глобального планетарного бачення, що передбачає закономірне зростання контактів, взаємозв'язків між націями, великими і малими народами [9].

Завдяки цьому в перспективі у процесі формування поліетнічного середовища досягається конструктивність і демократичність на основі розвитку одиничного, національного і загального без самозамкненості й відчуження. Учений вважає, що поліетнічне середовище з його якісними ознаками полікультурної освіти повинно передбачати взаємозв'язки та взаємопроникнення цих двох напрямів, оскільки побудова багатонаціональної держави неможлива без збереження цілісності нації, суспільної свідомості, без об'єднуючих зусиль усіх громадян, незалежно від їх етнічного походження.

Вчені Березюк О., Гукаленко О., Філіпчук Г. та ін. вважають, що полікультурне виховання є складовою полікультурного середовища, в якому не просто сумарно представлено різноманітні культури, а висовуються різні культурні прояви на рівні нації, етносу, конфесій, рас, статевих, соціальних та інших відмінностей. У зазначеному контексті вони взаємодіють, доповнюючи та збагачуючи один одного на основі принципів гуманізму [1; 2; 9].

У межах полікультурного виховання має місце проблема формування «етнічної самоідентифікації», яка привертає увагу останнім часом дослідників (В. Кукушин, Т. Мацейків, А. Мулдашева, О. М'ясоєдова, С. Римаренко, Є. Сміт та ін.). У працях зазначених учених саме етнічна самоідентифікація є основою прийняття індивідом зразків і норм поведінки своєї етнічної спільноти, що звільняє її від потреби перебудовувати свою поведінку й шукати рішення в стандартних ситуаціях. Значущість етнічної самоідентифікації визначається здатністю носія національної культури впливати на поведінку представників національної спільноти через такі її складові, як мова етносу, матеріальна й духовна культура, соціонормативні стереотипи й етнопсихологічні орієнтації [8].

Не можна не погодитися з тим, що саме педагог відіграє визначну роль у формуванні поліетнічного середовища, як провідних культурного спадку етносів, націй, спільнот. У численних працях (А. Амінева, О. Березюк, О. Кузнецова, Н. Лисенко та ін.) підкреслюється місія вчителя – залучати майбутнє покоління до різних культурних позицій, цінностей, традицій, бути носієм власної етнонаціональної культури і натхненником формування етнічної самосвідомості кожної людини [1].

Деякі науковці відзначають можливість конструювання процесу формування полікультурного середовища на основі культури – від індивідуально-етнічної через національно-регіональну до загальнолюдської. Однією з умов успішності такого процесу є високий рівень сформованості етнічної та педагогічної культури самого вчителя і набуття ним необхідного рівня сформованості сучасних загальнокультурних та професійних знань, умінь і навичок, розвиток особистісних якостей та здібностей, які дозволяють організувати педагогічну діяльність згідно з етнічними особливостями і культурними традиціями педагогіки та психології тих чи інших етнічних груп та спільнот.

Визначальним чинником, що впливає на характер змісту освіти на сучасному етапі, на думку Г. Філіпчука, є саме етнокультурне середовище [9]. Дослідник вважає, що парадигма етнокультурного середовища повинна розвиватися на основі інтелектуалізації через включення самої етнокультури в складні процеси пізнання, в діалог зі світовими науковими й культурними досягненнями. Виходячи з цього, вчений пропонує в навчальних програмах і підручниках для навчальних закладів окремими темами подавати відомості про національні наукові цінності, щоб викладання природничо-наукових дисциплін спиралося на належне історико-філософське, світоглядне обґрунтування як складову будь-якої методології. А вже історична педагогічна практика, культурно-освітня політика засвідчує, що філософії української етнокультури не притаманне руйнування гідності та ідентичності іншого етносу. Навпаки, вона передбачає гармонійне функціонування етнічної й державної складових полікультурної освіти, а це запобігає психічному, соціальному і суб'єктивному дискомфорту та суперечностям, зіткненням у виборі між громадським, державним, національним почуттям серед представників різних етносів [9].

Однодумці Г. Філіпчука (Т. Нагорна, Т. Мацейків, М. Стельмахович та ін.) переконані, що українська етнокультурна, разом з культурами інших етносів, дає змогу переосмислювати світову культуру, виводячи суспільство й особистість з орбіти меншовартості. Через національний інтелект, ідею, почуття вона стимулює національний оптимізм народу, коли кожен, незалежно від етнічної належності, відчуватиме себе часткою великого національного «я» [8].

Прибічники полікультурного виховання підростаючого покоління (О. Гукаленко, І. Жуковський, О. Колодій, О. Пономарьова та ін.) підкреслюють, що полікультурне виховання спрямоване на розвиток у людини здатності не тільки сприймати, але і поважати етнічне розмаїття та культурну самобутність різних груп населення, вчать бути толерантним. Науковці переконані, що відсутність уваги до полікультурної освіченості людей призводить до соціально-культурної нетерпимості і ворожості. В той же час людина, яка глибоко поважає й розуміє етнічну самобутність свого народу, зможе зрозуміти й сприйняти специфіку культурних цінностей інших етнічних спільнот [2].

На думку вчених, навчальні заклади повинні координувати вплив на учнівську та студентську молодь етнокультурного середовища, надавати їм наукові знання, націлені на формування позитивного ставлення до свого та інших народів, на виховання патріотизму і дружби народів.

Головне, на думку вчених (О. Березюк, О. Гукаленко, Н. Кирста, Н. Лисенко, М. Стельмахович та ін.) забезпечити єдність і взаємозв'язок національного, державного та національно-регіонального аспектів дисциплін, і розкриття категорій, основних понять у галузі психології і педагогіки етнокультурної освіти.

У межах України національну, економічну, природничу, соціально-культурну своєрідність регіону, його історію, традиції відображає регіональний компонент освіти, що тісно пов'язаний із розв'язанням етнокультурних проблем. У регіональному компоненті висвітлені традиції та інші відомості, які не ввійшли або недостатньо відображені у державному компоненті змісту освіти і є суттєвими елементами формування світогляду, патріотичних почуттів. Поряд із цим вони необхідні для більш повної етнокультурної ідентифікації, повноцінного входження особистості в життя в умовах конкретного регіону [2].

Серед зазначених вище праць увагу привертає ряд досліджень, у яких визначено думку про формування культури міжетнічного спілкування. Вивчаючи цю проблему в аспекті етнокультурного виховання підростаючого покоління, вчені О. Березюк, Н. Лисенко, Н. Кирста, М. Стельмахович, Г. Філіпчук та ін. визначають її функції: пізнавальну, виховну, ціннісно-нормативну і комунікативну [1; 7; 9].

Пізнавальна функція дає можливість оволодіти знаннями про історичне минуле і сучасне того чи іншого народу, його культуру, мову, національні традиції, звичаї, обряди, прагнення особистості в розширенні та поглибленні цих знань.

Виховна функція ставить за мету перетворити морально-етичні норми поведінки щодо представників інших національностей в особистісно-моральні цінності, щоб утвердження норм і принципів культури міжнаціонального спілкування стало життєвою потребою кожного.

Ціннісно-нормативна функція являє собою дотримання особистістю загальнолюдських цінностей і виступає як система обов'язкових норм і вимог до всіх сторін життєдіяльності суспільства. Дана функція передбачає також повагу до історії, культури, мови, національних традицій, психології кожного народу, що є необхідною умовою для підпорядкування власних дій і вчинків вищим моральним нормам, гарантом попередження психологічної напруги у міжнаціональних стосунках.

Нарешті, комунікативна функція покликана регулювати соціальні контакти особи з представниками різних національностей у колективі, суспільстві. За сприятливої соціально-психологічної атмосфери вона

стимулює прагнення людини до налагодження дружніх відносин з представниками різних національностей, сприяє подоланню психологічних перешкод у міжнаціональних контактах.

Таким чином, теоретичний аналіз стану проблеми підготовки молоді до навчання, спілкування, роботи в умовах поліетнічного середовища, досвід і вирішення в працях науковців даної проблеми на підставі визначення підходів, функцій, аспектів формування поліетнічного середовища дозволяє констатувати, що концепції формування в дітей і молоді полікультурних знань, вмінь і навичок може здійснюватись в умовах організації відповідного педагогічного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березюк О.С. Формування етнокультурної компетентності особистості в системі професійного навчання / Березюк О.С. // Проблеми освіти: наук.-метод.зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – Вип. 35. – С. 37-41.
2. Гукаленко О.В. Поликультурное образование: теория и практика / О.В. Гукаленко. – Ростов-н/Д, 2003. – 216 с.
3. Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 // Урядовий кур’єр. – 2002. – 18 квітня.
5. Колодій О.С. Понятійна структура категорії «патріотизм» / Колодій О.С. // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – №49. – С. 71-75.
6. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – №2. – С. 7-13.
7. Лисенко Н.В. Педагогіка українського довкілля / Лисенко Н.В., Кирата Н.Р. – К., 2010.
8. Мацейків Т.І. Етнокультурна ідентифікація особистості / Мацейків Т.І. // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1. – С. 17-23.
9. Філіпчук Г.Г. Проблеми етнокультури в змісті шкільної освіти / Г.Г. Філіпчук // Педагогіка і психологія. – 1999. – №4. – С. 52–58.

REFERENCES

1. Berezyuk O.S. Formuvannya etnokulturnoYi kompetentnosti osobistosti v sisteml profesynogo navchannya / Berezyuk O.S. // Problemi osvIti: nauk.-metod.zb. / Institut InnovatsIynih tehnologIy I zmlstu osvIti MON UkraYini. – KiYiv, 2015. – Vip. 35. – S. 37-41.
2. Gukalenko O.V. Polikulturnoe obrazovanie: teoriya i praktika / O.V. Gukalenko. – Rostov-n/D, 2003. – 216 s.
3. Derzhavna natsIonalna programa “OsvIta” (“UkraYina XXI stolIttya”). – K.: Rayduga, 1994. – 61 s.
4. NatsIonalna doktrina rozvitku osvIti. Ukaz Prezidenta UkraYini vId 17 kvItnya 2002 roku # 347/2002 // Uryadoviy kur’Er. – 2002. – 18 kvItnya.
5. Kolodly O.S. Ponyatlyna struktura kategorIYi « patrlotizm» / Kolodly O.S. // VIsnik Zhitomirskogo derzhavnogo unIversitetu ImenI Ivana Franka. – 2010. – #49. – S. 71-75.
6. KontseptsIya gromadyanskogo vihovannya osobistosti v umovah rozvitku ukraYinskoYi derzhavnosti // Shlyah osvIti. – 2000. – #2. – S. 7-13.
7. Lisenko N.V. PedagogIka ukraYinskogo dovkllyya / Lisenko N.V., Kirata N.R. – K., 2010.
8. MatseykIv T.I. Etnokulturna IdentifkatsIya osobistosti / MatseykIv T.I. // PedagogIka I psihologIya. – 2001. – # 1. – S. 17-23.
9. FIlIpchuk G.G. Problemi etnokuluri v zmlstI shkIlnoYi osvIti / G.G. FIlIpchuk // PedagogIka I psihologIya. – 1999. – #4. – S. 52–58.

Копетчук В.А. Анализ проблемы полиэтнической среды в научно-педагогической литературе

В статье проанализировано научно-педагогическую литературу по проблеме полиэтнической среды в современной системе образования, определены основные подходы к ее формированию, элементы полиэтнического воспитания и поликультурного образования. Рассмотрены понятия патриотизма, толерантности, охарактеризованы функции межнационального общения.

Ключевые слова: *полиэтническая среда, полиэтническое воспитание, поликультурное образование, национальное самосознание, патриотизм.*

Kopetchuk V.A. The Problem of a Multiethnic Environment in the Scientific and Educational Literature

Summary. *The article analyzes the scientific and educational literature on the issue of the multiethnic environment in the modern education system. The research identifies the main components and approaches to the formation of the multiethnic education. The concepts of patriotism and tolerance are considered, and the functions of international communication are characterized.*

Key words: *multiethnic environment, multiethnic education, multicultural education, national self-consciousness, patriotism.*